

Олимпия Гуцу (Букурещ, Румъния)

НАБЛЮДЕНИЯ ВЪРХУ РАЗВОЯ НА ОПИСАТЕЛНО БЪДЕЩЕ (ВРЕМЕ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК)

По данни на славянско-румънските документи [влахобългарските грамоти] от Мунтения през XIV—XVI в.).

Проблемът за синтактичните или морфологичните средства, които старобългарският език е използвал, за да изрази темпоралното понятие за 'бъдеще време', е подробно разгледан в многобройни студии. Езиковият материал от старобългарските религиозни (канонически) текстове е бил многократно обсъждан, така че изследвачът, който желае да се запознае с начина за изразяване на бъдеще време през X—XII в., има на разположение много и различни източници, често пъти противоречиви.¹ Старобългарският период е изследван толкова подробно, колкото повърхностно са проучени следващите векове.

Канцеларските документи във Влашко от XIV—XVI в., които, както е известно, предоставят ценен материал, с чиято помощ може да се попълнят липсващите звена в историята на българския език, още не са изследвани изчерпателно.²

Като използваме за основа всички синтагми от типа (нє) хѹтѣтн + глагол в инфинитив или конюнктив, които могат да бъдат извлечени от канцеларските документи и от частната и официалната кореспонденция през XIV—XVI в., поставяме си тук за цел не толкова да се опишат конкретните примери, колкото да се направи опит да бъдат систематизирани в съответствие със степента на тяхната граматикализация.³

¹ За да се избегне повторението на библиографията и на (общо взето) известни схващания, ще споменем тук единствената монография, която има предимството, че цитира и обобщава повечето изследвания, посветени на описателно бъдеще време в старобългарски, а именно изследването на Д. Иванова-Мирчева. Развитие на бъдеще време (*futurum*) в българския език от X до XVIII в. С., 1962.

² Споменаваме само проучения, които се отнасят към проблема за изразяването на сложно бъдеще време в старобългарски: С. Б. Бернштейн. Разыскания в области болгарской исторической диалектологии. М.—Л., 1948, с. 203—207; Л. Джамо, О. Стойкович, М. Осман, Е. Линца, М. Миту. Характерни черти на книжнославянския език от румънската редакция (XIV—XVI в.). *Romanoslavica*. IX. 1963, p. 126—130; E. Mihăilă-Sărlătoiu. Le Futur périphrastique dans les textes roumains et slavo-roumains des XVe et XVIe siècles. *Revue des études sud-est européennes*. VIII. 1970, nr. I, p. 85—108; L. Djam-Diaconiță. *Limba documentelor slavo-române emise în Țara Românească în sec. XIV—XV*, București, 1971, p. 214—220.

³ Илюстративният материал е извлечен от следните издания на текстове, отбелязвани тук със съкращения, годината, от която е ръкописът и страницата на изданието: B = Ion Bogdan. *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în sec. XV și XVI*. București. 1905; T = Gr. G. Tocilescu. *534 documente slavo-*

с. 119); ако не хоцш сзмрътн грѣшномѣ нѣ вебратнн се емѣ (П, 1495—1496, с. 424); н на тѣм ест моа волѣ како варе съ кнм хокете змнрете се съ шннмн (Б, 1431—1433 или 1436—1437, с. 67); а колн не хтете тазн да знате ере съ вас н съ вѣсѣ землѣ да нмам мнр (Б, 1479—1480, с. 155); сего радн вн хоцем вашѣ добродетел та вн кажем (Б, 1480, с. 274); а вн пак не е хтеу анѣ га ест звал до седнм столове (Б, 1502—1503, с. 221); тере не хокете мн(р) а нѣ сте почелн радмнрннѣ (Т, 1512—1521, с. 255); тако ере трѣбѣ(т) зчннннн зло м члко(м) кон злѣ хоце(т) стекн въ земн вашон (Т, 1523—1525, с. 276); в те(м) г(сѣ)во мн могло вн ва(м) зло зчннн(л) алн не вѣ(с) хотѣ(х) (Т, 1535—1546, с. 354), н како хокю добро(м) моемѣ землю тако хокю н земле(м) вашон(м) мл(с)тн (Т, 1535—1546, с. 534).

Важни за настоящото изследване са случаите, в които хотѣтн е следван от глагол в инфинитив или в конюнктив. Тези случаи ще анализираме в две различни категории, а именно:

1. Синтагми, съставени от модален глагол + глагол (в инфинитив или в конюнктив).⁷

2. Глаголни форми със стойност на бъдеще време, образувани от мощен глагол + глагол (в инфинитив или в конюнктив).

На границата между тези две групи се намира една междинна категория с колебливо значение, която не може да бъде отнесена със сигурност нито към първата, нито към втората група.

1. Модалните синтагми имат различни структури:

а. Модалният глагол има форма хотѣтн, хтатн, рядко шж, шеш: съга моего слѣгѣ хѣкѣ вткѣпннн вт алде н вт албѣлѣ а шнн мн прѣсе за него помнѣгѣ вт хїлїадѣ златѣх флѣрнн (Б, 1431—1432, с. 59); а тон се пакѣ шпре н не хте донтн (Б, 1433—1440, с. 259); втн хоцемо пакѣ послатн нашн людн до кесарѣ кралѣ да не нмамо келчнкѣ (Б, 1459—1460, с. 100); а г(сѣ)во мн хокю зчнматн в(т) члцн вашн(м) мл(с)тн тере хокю г(сѣ)во мн вѣсѣ пагѣва шромасн(м) г(сѣ)ва мн платннн (Т, 1529—1530, с. 312); н еше (ан) хоцш г(сѣ)во мн затворннн вѣсе(х) пѣтѣве плашннскн (Т, 1530—1532, с. 325); ере не шемо мн н не мнслнмо мн разва(ан)тн вѣрѣ н прне(т)лство (Т, след 1550, с. 446).

б. В състава на глаголната група вторият глагол най-често е в конюнктив. В тези случаи модалният глагол може да има както форми хотѣтн, хтатн, така също и съкратената форма шж, шеш: тако хоцем да го поставнм еднѣ црѣкѣвѣ кон господства мн (Б, 1474—1476, с. 123); нѣ хоцет господство мн да нмаѣ добродетел вт господство мн (Б, 1477, с. 134); како да мн повратнѣ довшток ако хчете да вѣдет мнр (Б, 1481, с. 169); ако тн естѣ сннѣ н хокеш да мѣ добро зчнннш а тн га вставн (Б, 1481, с. 282); ере господство мн хочѣ да нмам н подобурѣ мнр вт съга напред (Б, 1482, с. 186); н тїезн кннга... азѣ хочѣ да шпвстнм до роднтелѣ мн (Б, 1491—

⁷ Огнсно дискусїята, свързана с характеристиката на модалните глаголи, вж. V. Guțu, *Semiauxiliarele de mod. Studii de gramatică*, I. 1956, с. 57—82; A. I. Graur, *Pentru o sintaxă a propozițiilor principale*, *Studii de gramatică*, I. 1956, с. 121—146.

1492, с. 194); не знамо що хокете г(с)во ен да 8чнннте тере нескете лю(д)е да си пошлете к на(м) (Т, 1508—1510, с. 210); ере хокет(м) г(с)во ми како да си по(ш)ле(м) г(с)во ми свон члвци до ннх (Т, 1508—1510, с. 211); а др8зи нмаю(т) зловещ тако(н) не(х)те(т) да плаща(т) (Т, 1512—1521, с. 229); поне(ж) г(с)во ми не хокю мегю намн нн едно зловещ да се чинн(т) (Т, 1512—1521, с. 244—245); тако хокю н г(с)во ми ва(м) да взме(м) грошнн8 (Т, 1512—1521, с. 248); ере не хокю да рече(ч)те ере нв(с) землѣ сз(с)г(с)лрѣ (Т, 1512—1521, с. 248); винн хоще(т) да се 8вне(т)сз г(с)во ми (Т, 1512—1521, с. 280); н т8зи внднте що чиннте с мен щете да сте 8 мнр8 а само не ходнте правнм законом (Б, 1451—1456, с. 88); та ако щете да се вратнм азъ сз добродѣтел (Б, 1479, с. 149); н пак не щете да ест на ваш(ех) главах що че внт (Б, 1479, с. 151); азъ сзм направнл а wt сзда щем да ми исправнте ере wt коле ме носнте (Б, 1481, с. 165); а н8 нм запаанте пнпер н щете да нх нз8внте како сте 8чиннлн драготв (Б, 1478—1482, с. 176); понеже не чю да ми се тегант трѣговци (Б, 1508, с. 226); ере е(ст) члкѣ срма(х) та ще(т) темен да се хрднн(т) (Т, 1512—1521, с. 260); не ще(м) да га нздн(м) (Т, след 1550, с. 414).

Както се вижда, модалният глагол винаги е в препозиция, т. е. винаги заема първо място в синтагмата.

В зависимост от функцията на втория глагол в синтагмата (обективен или субективен инфинитив) двата глагола могат да имат един и същ подлог или пък различни подлози (вж. посочените по-горе примери). Когато подлозите са различни, независимият характер на хотѣти е по-ясен.

в. Модалният помощен глагол може да бъде и от свършен, и от несвършен вид. Той може да е и в различни наклонения и времена и по този начин да изразява различни модални нюанси: н еше же вращовѣнннз кон възхошет да ндет на брод д8нав8 да даст вамѣ тжкмо на рѣкел (Б, 1424, с. 22); н къга н8 вххк8 да се сз шннмн размнрнте н8 ен хвщж казати прѣжде твгw на едн8 неделю (Б, 1431—1433, или 1436—1437, с. 67); а кон не 8зхотет донти ен нм рещете да нд8т къ господнн8 кралю (Б, 1475—1476, с. 120); тако шо 8зхошет да в8дет ... ере по 8 много речн не щем ходнт (Б, 1479, с. 153); а ако лн не 8зхоте господство ен вставнти (Б, 1483—1484, с. 190); ако лн 8зхоще(т) т8рци на(с) вдолѣти н посрамнти нн (Т, 1521—1529, с. 283); тако ннкако не 8зхотѣх8 w(с)тавнти (с)н да н(м) главе w(т) кнне(т) (Т, 1521—1524, с. 279); а ваше мл(с)те ннкако(ж) не 8зхотѣте да се поклоннте ѣнж(ж) кра(л) (Т, 1529—1530, с. 310); ннкако не 8зхотѣхо(м) w(с)тавнти наш8 ч(с)тнт н правосла(в)нон вере (Т, след 1550, с. 425).⁸

н ннкто да нм нѣст волнѣ позабавнти нн оу чем тко не ен хотѣлн wt господства ми зло прнети (П, 1444, с. 169); сего радї да не смет позабавнт темзи калогерѣм аше ен хотѣлн продавати wвци н свнна (П, 1451, с. 186); сего радї кто е хтел да донде а wn да донде (Б, 1456—1462,

⁸ Случаите от типа 8зхотет, възхошет + глагол са включени от Е. М.-Скърлѣтою (пос. съч., с. 96) в отделна категория на модално-темпорални изрази.

с. 95; н вѣш чловѣкъ нмѣт кезъвшн къда бн а вн моєга чловѣка не хте сте да га вставѣте да прѣндѣт къ господствѣ мн (Б, 1474, с. 116); а къда сѣ хтелн да нзлѣзѣт нз града (Б, 1508, с. 226); а гсво ти не сн хтел да даш (Б, 1482, с. 267); ере мн такон хотѣлн бн(х)мо вчннннн како да н(з)бра-тн(х)мо зан члѣци (Т, 1523—1525, с. 276); а внн нѣ(с) хотѣлн прѣнтн (Т, 1577—1583, с. 367); а нгосе не е хте(л) да даватъ (Т, след 1550, с. 464).

Г. Граматичната стойност на глаголната синтагма се предава от глагола хотѣти, който посочва момента на действието, начина на действие и понякога лицето и числото. Въпреки че семантиката на глаголната синтагма се определя от втория глагол, хотѣти ѝ придава нещо от първичното си значение. Тази особеност, прибавена към факта, че в общи линии модалната глаголна синтагма е по-слабо споена от граматична гледна точка, навежда някои изследвачи на мисълта, че глаголът със значение 'искам' е модален полуспомагателен глагол на границата на лексикалното изразяване на модалността.⁹

д. Що се отнася до синтактичната стойност на глаголната синтагма, очертават се две възможни интерпретации:

1. Модалният глагол със значение 'искам' е сказуемо на главното изречение, а глаголът в конюнктив е сказуемо на подчиненото допълнително изречение. Така например К. Попов¹⁰ смята (за съвременния български език), че по-абстрактният характер на глагола със значение 'искам' не е достатъчно условие за глагола; за да не може да образува сам сказуемо. Според него положението е по-различно в езици, в които 'искам' е следван от глагол в инфинитив, защото глаголът в инфинитив не може сам да образува сказуемо.

2. Глаголната синтагма може да бъде разглеждана като съставно сказуемо. Тази интерпретация е валидна най-вече за случаите от типа хотѣти + инфинитив.

е. Към характеристиката на модалните синтагми могат да се прибавят две отрицателни черти:

— хотѣти (с модално значение) не може да придружава други глаголи със значение 'искам'.

— хотѣти не може да влиза като компонент в безлични глаголни конструкции.

2. Сложните глаголни форми със значение на бъдеще време имат редица особености, които ги противопоставят на модалните синтагми.

а. Темпоралният помощен глагол изразява ясна тенденция към съкращаване на формата. Като говори за значението на императива на отрицателните форми за бъдеще време, Б. Велчева¹¹ споменава и факта, че в процеса на граматикализацията си хотѣти проявява тенденция към загубване на началната сричка хо- хъ- най-вече когато глаголът е помощен. Всичките случаи с щж, щеш в Троянската повест според авторката имат значение на бъдеще време. Тя смята, че когато хотѣти се употребява във влахо-българските (славянско-румънските) документи като помощен глагол и като

⁹ Сrv. В. Гуду, пос. съч., с. 80.

¹⁰ Вж. К. Попов. Някои особености на българското съставно сказуемо, съпоставено с руското. Славянска филология. Т. III, С., 1963, с. 133.

¹¹ Вж. Б. Велчева, Към въпроса за императивното значение на формите за отрицателно бъдеще време в български език. — Български език, X, 1960, кн. 1, с. 50.

самостоятелен глагол, то формите му в двата случая се различават фонетично.

По-горе се посочи, че съкратената форма на глагола *хотѣти* може да има в документите модална стойност, когато е следвана от глагол в конюнктив. От друга страна, срещаме голям брой примери, в които пълната форма на *хотѣти* служи за означаване на бъдеще време: да ест пища божественнымъ ннѣкомъ еже хотятъ быти и пребывати въ тѣхъ свѣтыхъ храмехъ (П, 1402—1418, с. 60); како съгашнимъ и конъ хте по ннхъ быти (П, 1418, с. 89); и кто хоче чтати вѣсзи мою кннгу пакы да ю пода томъзи оу рѣке (П, 1428, с. 120); то такоуимъ да мѣ ест съпостатница прѣчнста богородица... и хощетъ змретъ въ вѣгѣа господства мн (П, 1441, с. 165); како смѣ обеща на томъ хощѣ стоати докле възмогъ дръжатъ (Б, 1451—1452, с. 86); а ѡт нннѣ хтатъ знати (Б, 1451—1456, 88); ере ако не вратнте хочѣ жаловатъ ардѣл(с)кому воеводе (Б, 1472, с. 110); и варе кто ѡтъ ваше людѣ хтетъ нматн некою работѣ (Б, 1475, с. 118); анѣ варе кога хкою нантн ѡ(т) ваша ма(с)ти ѣ наше землю а г(с)во мн кю зветн повесе (Т, 1512—1521, с. 225); а аще ли хокете нантн некон лю(дѣ)е (Т, 1512—1521, с. 248); понеже тѣа хте(т) донтн съ(с) слѣга г(с)ва мн негре (Т, 1512—1521, с. 250); да ходѣ(т)... по кѣде н(м) хте(т) бнтн воль свободни и мнрнн (Т, 1521, с. 266); и конъ ѡ(т) болѣре(х) хте(т) нматн мегю ва(с) мархѣ (Т, 1523—1525, с. 277); ере ѡ(н) како хте(т) знати по зло такоу хте(т) говорнтн (Т, 1521—1524, с. 279).

Въпреки тези колебания преобладаващият брой примери, в които бъдеще време е изразено чрезъ съкратената спрегаема форма на глагола *хотѣти* + глагол, показва, че *хотѣти* се намира в напреднал стадий на граматическа абстракция: и ннога не кемо оучинити ѡтъ съга почнши (П, 1418, с. 89); того радѣ заповѣдамо сеакомъ нашемъ слѣгѣ кое съ съга и кое те быти напредъ (П, 1444, с. 169); такоуи зло щетъ патитъ ѡтъ господства мн (П, 1467, с. 224); и нмамо надеждѣ на бога ере скоро те ке богъ нзведнтъ та чешъ донтъ та ни чешъ бнтъ господинъ (П, 1480, с. 280); сына прѣложнхмо докле чемо бнтн и въ господство двѣати (П, 1479, с. 450); колнко че мокн зветн (П, 1479, с. 450); а тонъ да го таглнтъ прѣдъ прѣгарн да ако щѣтъ нмѣтн ѡтъ кѣдѣ взатн и тѣ мѣ щѣтъ платнтъ (Б, 1413—1418, с. 8); и тази щѣ дръжатъ толко внѣ да дръжнтѣ (Б, 1424—1427, с. 13); того радн ако дасте то добръ а вѣе щете ходнтъ слобод[но] и безъ грнжѣ и не щетъ вн бантвѣатъ ни стонка ни ннкто (Б, 1427, с. 29); ако чѣмъ нно зчинити и ако чѣмъ ѣа забнтн кралевъ хлѣбъ и солъ и ако чѣмъ ѣа вамъ зломнсантн ннемъ (Б, 1432, с. 50); понеже ако бнхъ зналъ ѡтн щѣ змрѣтъ юще на моѣ срамѣта не щѣ ѡставнтъ погнеѣлъ моѣмъ добръ чловѣкъ нѣ вн щѣ ѡгнемъ бнтн длѣженъ (Б, 1438—1446, с. 81); аще ли тѣзи не зчиннтѣ да знате ѡтн щѣ се радмнрнтъ съ вамн (Б, 1433—1446, с. 83); а мене ѣако мн поможѣ богъ а вн чѣбнтн и подобръ (Б, 1460, с. 103); а ѡтъ съга не щѣ бнтъ междѣ намн прѣатѣлство (Б, 1462—1463, с. 105); понеже ако дастъ богъ не щете нматн страхъ ѡтъ тѣрцн како до съга нѣ щетъ бнтн ннако работа (Б, 1474, с. 113); азъ нмахъ надеждѣ кѣда ке богъ дастъ да

СН ДОВЕДЕМ ЗЕМЛѦ (Б, 1480, с. 163); СЪДА ЧЕ БНТН ПЕТ ГОДННЕ УТ КЪДА
 ЧЕКАТ ТЪН ДЛЪГ (Б, 1482—1496, с. 197); КЪДА КЕ ДОНТН ДА СН КЪПНТ УТ
 ЦО М8 КЕ ВСТРЕБЕВАТН (Б, 1482—1496, с. 208); ТАКО АКО НЕ НМ ЧЕТЕ ПОВРАТНТ
 А МН НЕ КЕМО ВСТАВНТН НАШЕГО ЧЛОВЪКА ПАГЪЕВ Н8 ЧЕМО ВЪЗЕТН УТ ВАШЕГО
 ЧЛОВЪКА (Б, 1503, с. 217); ТОН ЦЕ БНТН В ВАС НЕГОЛН НА ДРЪГ МЕСТО (Б, 1433—
 1440, с. 259); СОКОТЕТЕ КАКЪВ ЖИВОТ Н ДОВОРОДЕТЕЛ ЦЕТЕ НМАТ (Б, 1479—1480,
 с. 271); ЕРЕ КЕ РАЗВЕАЛНТ САЦН ТА КЕ ВЪЗЕТ ПНПЕР КОЛНКО М8 КЕ ТРЕБЕВАТ (Б, 1482—
 1492, с. 295); КАКО ВАРЕ КЪДА ЧЕМО НМАТН НЕКОЮ ВЪСНОН Н НЕ КЕМО МОКН
 УСТАТН В ЗЕМЛН А МН ДА НМАМО МЕСТО Н ЛАКАШ В ГОСПОДСТВА ВН Н МН Н
 НАШН ЧЛОВЪЦН КОН ТЕ БНТН СЪ НАМН (Б, 1508—1509, с. 305); Н КЪДА КЕТЕ
 ПОСАТН ДО БАТРЪ НЦФАН (Т, 1478—1479, с. 145); А Г(С)ВО МН НМА(Х) НА-
 ДЕЖДЪ КАКО ЧЕТЕ СЕ РАДОВАТН Г(С)ВОВН У НАШЕН ДОВОРОДЕТЕЛН (Т, 1508—1510,
 с. 210); А АКО КЮ Н ІА ЗАКЮНТН (Т, 1508—1510, с. 220); А ЗА ДРЪ(Г) РЕ(Ч)...
 У(Н) ТН КЕ КАЗА(Т) ЖЪПА(Н) ДРАГОМН(Р) ЛОГОФН(Т) (Т, 1508—1510, с. 220); ІА
 ДА ТН ПЛАТН(М) ЦО ЧЕ(Ш) СЛЕЖА(Т) Г(С)ВО ТН (Т, 1508—1510, с. 220); ПОНЕЖЕ
 ТЪІА КЕ ДОНТН СЛЪГА Г(С)ВА МН КОМА(Н) (Т, 1512—1521, с. 231); ДА ЗНАТЕ
 ЕРЕ НЕ КЕ(М) У(С)ТАВНТН НАШН СНОМАСН А Н8 Н(М) ЧЕ(М) ПОВРАТНТН МАРХЪ
 (Т, 1512—1521, с. 234); ТАКО Г(С)ВО МН КЮ ВЪЗЕТН У(Т) НЕГА Н НЕКЕТЕ НМАТН
 Г(С)ВО ВН ПАГЪЕВ АН8 КЕТЕ НМАТН ЗАКО(Н) ПРА(В) (Т, 1512—1521, с. 250); ЕРЕ
 СЕГА КЮ ВНАДН(Т) КАКО КЕТЕ ДРЪЖАТН ВЕРЪ СЪС Г(С)ВА МН (Т, 1521, с. 266); ЕРЕ
 Г(С)П(Д)РЪ ІАНЪШ ВОКВО(Д) ННЦО НЕ КЕ РЕЦН ЗА ТОН (Т, 1521—1529); ТАКО ЦО
 КЕТЕ ВНАДЪТН ДА СЕ НЕ ВСТРАШНТЕ (Т, 1529—1530, с. 320); А Г(СА)ВО МН ЧЕКА(М)
 У(Т)ВЪ(Т) ЧТО КЕ ПРНТН УТ ВНСОТН(М) КРА(Л) (Т, 1554—1557, с. 365); ТАКОН
 Н(М) ЧЮ БНТН Н [Д]ЪЗ (Т, след 1550, с. 442); А МН У(Т) ЦО ЧЕМО МОКН !!
 ВЪДЕМО ІАЦН МН ЧЕМО ВЧННТН ПО ВОЛЕ ВАШОН МЛ(С)ТІ (Т, след 1550, с. 414);
 ПА(К) СЪ(М) ДЪЗ ВА(Ш) ЗА ЦЮ КЕ ТРЕБЕВА(Т) ВАША МАСТЪ ДЪЗ СЕ КЮ ТРЪДН(Т)
 ДА ВН СЕ ВЧННН ВЛАЪ Н ВН КЮ СЛЪЖН(Т) (Т, след 1550, с. 437); КАКО ДА СЕ
 НЕ ГРАВНТЕ СЪМЪРТНЪ НА НЕГА ДОКАЕ КЕМО ГЛЕ(Д)ТН Н МН НЕГОВЪ РАБОТЪ
 (Т, след 1550, с. 468).

б. За разлика от синтагмите с модална стойност, в които вторият глагол често е в конюнктив, във формите за бъдеще време той обикновено се намира в инфинитив (вж. приведените под т. „а“ примери).

Въпреки това влахобългарските (славянско-румънските) документи за свидетелствуват първите примери, в които бъдеще време е изразено чрез ЦЪ, ЦЕШ (спрегаеми) + глагол в конюнктив¹²: ОНО МН НЕ ПРННДЕ НН НЕПРАВА ... НН ТЪНЪН ДОВНТЪК ЦО ЦЕШЕ ДА ВЪДЕТ ЦНТ ХРНСТЪНОМ (Б, 1480, с. 157); ТАКО СЕ ЧЮДНМ ЦО КЕ ДА ВЪДЕ ТОН РАБОТЪ (Б, 1508, с. 226).

¹² Сrv. Б. Велчева. Към въпроса за хронологията на някои промени в българските футурни конструкции. — ИИТБЕ, кн. XVI, 1968, с. 365, откъдето цитираме един пример. Другите примери ни се струва, че са модални, срв. и С. Б. Бернштейн. Пос. съч., с. 206, където се говори за съществуването на този тип бъдеще време. Приведеният пример според мене изразява модалност.

Би могъл да се добави и следващият пример, чието значение изглежда на бъдеще време: а по то да (з)нате ... къ(д) е вно на бгоявле(н) а ж хюкю да мн дава една мое дневонка по драгн(ч) (Т, след 1550, с. 419).

в. Темпоралният помощен глагол може да бъде както в препозиция (вж. приведените по-горе примери), така и в постпозиция¹⁹: за тон добре ест вчинна н втн мв ке за дшв (П, 1480, с. 281); тггв радї да знате втн тыдзн граждьны сна нх цет господство мн вт главы сн (Б, 1427—1431, с. 30); аце лн вчиннте мнр съ влсн да знате азь рзвалан вн шж мнр (Б, 1431, с. 56); ако нѣ[ст] вврѣа еше ест сосал заѣ н вврѣ цет (Б, 1431, с. 57); за тон добре ест вчинна н втн мв ке за дшв (Б, 1480, с. 160); понеже не знах дат лн мв щете да квпнт нан не (Б, 1480, с. 164); чека шж азь сехъзн пръгаръ за еі дьні да внднмъ шо мн хте втреши (Б, 1433—1440, с. 259); да знаш ере сен по главах шемо донтн на тебе н станѣтн шемо кон господна нн (Б, 1481, с. 280); ере ако възнищеш врага нантн га щеш (Б, 1481, с. 282); а вн н(м) чете захвалѣтн н нматн че(т) поч(с)ть в(т) ва(с) (Т, 1512—1521, с. 228); ере такон съмнренн н встроенне втн н(х) те(т) на(м) в(т) вѣка (Т, 1523—1525, с. 271); ако четн вдетн по главе вашон мл(с)тн нманіе г(с)ва мн ... н вложн кете е(м)цн на(д) нега (Т, 1512—1521, с. 258); добръ вн(т) нм чю ннн(м) прнате(л) (Т, след 1550, с. 442).

г. Глаголната група с темпорално значение винаги има единен граматически подлог.

д. Темпоралният помощен глагол винаги е от свършен вид. Той е фиксиран само в едно единствено наклонение и глаголно време (изявително наклонение, сегашно време), които обаче загубват граматичната си стойност на завършено действие в сегашния момент и означават вече действие, което ще бъде завършено в някой бъдещ момент.

е. Граматическото значение на глаголната синтагма се дава от помощния глагол, който показва време, лице, число, докато лексикалното значение се носи от глагола в инфинитив. В тези случаи глаголът хотѣтн (шж) е напълно десемантизиран.

ж. Глаголната синтагма, образувана от хотѣтн (шж) с темпорално значение + глагол, има в синтактично отношение стойност на просто сказуемо (изразено чрез сложна глаголна форма).

з. Редица второстепенни белези доказват високата степен на граматическа абстрактизация на помощния глагол.

— Помощният глагол образува бъдеще време с глаголи, които означават 'искам': вдре кон вт ннх цет хтет да дондет (Б, 1462—1463, с. 105); н пакн къда чемо хтетн да се вратнмо (Б, 1508—1509, с. 306); да нн ест ... отворено градове н места ... како да нздемо свободно ... вдре къде чемо хтет (Б, 1508—1509, с. 306); нан вдре ко кете хтетн помнсантн те кете хтетн да мн(х) дате (Т, 1551, с. 215).

— Много често влиза в състава на безлични конструкции от типа: нно не ще втн по вунзмв господства мн (П, 1418—1420, с. 85); ннако не цет втн (Б, 1422, с. 20); а то ннако не чет втн (Б, 1478, с. 136); а нно

¹⁹ С. Б. Бернштейн (пос. съч.) отбелязва тези случаи, като ги смята за много редки

не ќе бѢТН (Т, 1512—1521, с. 235); вѢДІ како шѢТ БѢТ (Б, 1478, -1482, с. 177); понеже така мн ба ере не ќе бѢТН добро (Т, след 1550, с. 417).

— Интересни са случаите, в които възвратното местоимение, което по правило се отнася към глагола в инфинитив (защото хотѣти няма възвратен залог), стои пред глаголната синтагма, което свидетелствува, че се отнася към цялата синтагма: глѢба ли са шѢТ вѢннѢти по тѢхѢн блѢта (П, 1404—1406, с. 28); кто ли са шѢТ покѢсѢт... јако да позабѢват вѢДІ что томоуѢн селоу (П, 1407—1418, с. 73); по том тоган чловека шо се неке вѢрѢати ѡт ѡчѢне свѢтоѡ монашѢѡѡ (П, 1491, с. 366); дѡри се шѢт ѡнѢти послѢдѢни корѢн ѡд ѡнѡ семе (П, 1498, с. 469); аще мн вѢдет неволе азѢ са шѢт вратѢт кѢ вам (Б, 1431, с. 57); за тон се чѢдѢни на кон верѢ се шѢм наслоѢнѢт (Б, 1476, с. 126); а нѢ се чѢте хрѢнѢти сѢ прѢдѢѡѡ (Б, 1496—1507, с. 231); а нем(ѡ) тѢрдѢе м(ѡ) се ке мѢн(т) дѡбѢе зарѢ(дѢ) тон рѢботѢ (Т, след 1550, с. 429); а мн се шѢмо неволи(т) да вѢ вѢдѢмо прѢѢтели (Т, след 1550, с. 445); токо(м) се кеѡ мн тѢрдѢн(т) како н по велѡма да шѢвѢдѢѡѡ (Т, след 1550, с. 446).

Независимо от факта, че вероятно са калки по румънски модел, тези форми остават доказателство за граматикализацијата на глагола хотѣти.

* * *

Следователно за XIV—XVI в. може да се установи следното за аналитичното бѢдѢще време:

Ед. ч. 1 л. шѢ (кѡ, чѢ)	}	+ глагол в инфинитив, които може да бѢде от типа:
2 л. шѢш (кѢш, чѢш)		
3 л. шѢ (кѢ, чѢ)		
Мн. ч. 1 л. шѢм[ѡ], (кѢм[ѡ])	}	дѡнѢн
2 л. шѢте (кѢте, чѢте)		дѡнѢ-
3 л. шѢт и шѢт (кѢт, чѢт)		дѡн-

По-рядко исползувана, но добре очертана е парадигмата с помощен глагол в постпозиција, т. е. след глагола в инфинитив:

Глагол в инфинитив,	}	+	шѢ (чѡ)	1 л. Ед. ч.
който може да бѢде			шѢш	2 л.
от типа: дѡнѢн			(кѢ)	3 л.
дѡнѢ-	}		шѢм[ѡ]	1 л. Мн. ч.
дѡн-			шѢте (кѢте, чѢте)	2 л.
			шѢт	3 л.

Структурата: спрегаем помощен глагол + основен инфинитивен глагол и основен инфинитивен глагол + спрегаем помощен глагол се исползуват и в съвременниј бѢлгарски език, въпреки че не са многу разпространени.¹⁴

ВѢв влахобѢлгарските (славјанско-румънските) документи е засвидетелствувано началото на процеса на генерализирање на неизменяемата морфема шѢ. Тази тенденција се изразува нај-вече чрез:

¹⁴ Срв. G. h. Bolocan, Observații cu privire la viitor în română și bulgară, Romanoslavica, XIV, 1967, с. 200, както и коментара на с. 203.

— Смесването на глаголните лица (най-често 3 л. ед. число и 3 л. мн. число): 3 л. мн. число вместо 3 л. ед. число: *дори щет бнтн свѣтън монастир* (П, 1478, с. 260); тако *тѣзи щет донти чловѣкъ мон къдрѣ* (Б, 1482, с. 267); *тѣка щѣ(т) дондѣ(т) моѣ чакѣ* (Т, след 1550, с. 435).

3 л. ед. число вместо 3 л. мн. число: *н що ке говорѣт наше люде* (Б, 1482—1492, с. 296); а *акон ке бнт ваше члци правн* (Т, след 1550, с. 419); *варѣ що ке н(з)рече(т) на(ш) сав(з) ш(т) мене* (Т, след 1550, с. 467).

3 л. ед. число вместо 2 л. мн. число: *ни г(с)во ен не ен ке бнтн въ съмнрѣнїе* (Т, 1512—1521, с. 283).

Във всички тези случаи главният глагол е в инфинитив. Няма нито един пример, в който неизменяемата морфема *щѣ* да е следвана от конюнктив.¹⁵

Следователно освен бъдеще време с глагола *хотѣти*, *хтати* документите са засвидетелствували следните типове на бъдеще време, образувани с *щж*, *щш*:

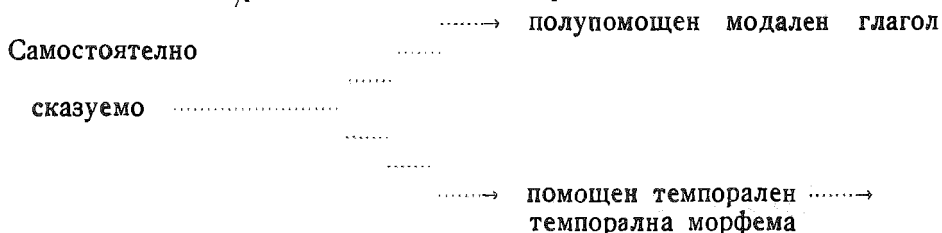
- а) *щж* (спрегаем) + инфинитив;
- б) Инфинитив + *щж* (спрегаем);
- в) *щж* (спрегаем) + конюнктив;
- г) *щѣ* (неизменяемо) + инфинитив.

Типът г) отразява етапа, в който помощният глагол е започнал еволюцията към превръщането си в темпорална морфема, която завършва в следващия период, до който достига нашето изследване.

3. Периодът между XIV и XVI в. е период на търсения, на отказ от стари форми, на замествания и трансформации. Той свидетелствува и за такива случаи, в които нито едно указание (формално или граматическо) дори контекстуално не помага да се установи значението на определена синтагма: *яко тѣзи варѣ колцин брашовѣни хтат помннжт помншгш да им не възмете* (Б, 1424, с. 27); а *вѣе говорите понеже шж да пльна с тѣрци зема господина ми кралѣ* (Б, 1432, с. 43); а *ако не хощете вратити пльнство н(х)* (Т, 1530—1532, с. 318); *ере секвни сви по главн хоще(т) да се дн(г)нѣт съ(с) мене* (Т, 1508, 1510, с. 220).

* * *

Като свеждаме изложеното тук до една схема, смятаме, че граматичната еволюция на глагола *хотѣти* може да бъде представена по следния начин:

Всичките тези категории са съществували едновременно в разглеждания период и продължават да съществуват и в съвременния български език.

¹⁵ Б. Велчева (Към въпроса за хронологията..., с. 365) привежда първия пример за бъдеще време с *щѣ* (неизменяемо) + *да*-наречение в религиозните текстове на българите от Трансилвания, издадени от Л. Милетич.